

Petr Stehlík

Masarykovo sveučilište u Brnu

stehlik.petr@mail.muni.cz

 <https://orcid.org/0000-0002-4766-4424>

Od ideologije do subverzije: promišljanje jugoslavenstva u Hrvatskoj u 21. stoljeću

Sažetak: Nakon raspada SFRJ i „otmice“ jugoslavenskog imena od režima Slobodana Miloševića činilo se da je jugoslavenstvo pojam koji pripada isključivo prošlosti. Ono je izgubilo svoju nacionalno-integracijsku ulogu koju je imalo u 19. stoljeću, pa i privilegiranu poziciju državne ideologije što ju je uživalo u obje Jugoslavije. Međutim u osvit 21. stoljeća nekoliko hrvatskih intelektualaca na čelu s povjesničarom i publicistom Draganom Markovinom jugoslavenstvu nastoji udahnuti nov smisao. Izlaganje će predočiti i kontekstualizirati idejna polazišta njihova promišljanja jugoslavenstva kao subverzivne strategije i vrijednosne alternative dominantnom kulturnom modelu u Hrvatskoj i u drugim zemljama bivše Jugoslavije.

Ključne riječi: jugoslavenstvo, Dragan Markovina, Viktor Ivančić, Vjekoslav Perica, *Feral Tribune*

Nakon raspada SFRJ i „otmice“ jugoslavenskog imena od režima Slobodana Miloševića¹ činilo se da je jugoslavenstvo pojam koji zauvijek

¹ „Otmicom“ jugoslavenskog imena ovdje nazivam zloupotrebu jugoslavenskog imena kao krinke za ostvarivanje velikosrpskog projekta. Naime Miloševićev je režim ime Jugoslavija zadržao za federaciju Srbije i Crne Gore (Savezna Republika Jugoslavija), koja se na taj način predstavljala kao jedina legitimna nasljednica SFRJ. U realnosti riječ je bila o državi koja je između 1991. i 1995. vodila rat protiv Hrvatske i Bosne i Hercegovine s ciljem pripajanja dijelova njihova teritorija takvoj „krnjoj“ Jugoslaviji. U mislima mnogih Hrvata takva je politika – u suglasju s djelovanjem hrvatske medijske propagande – jugoslavensko ime dovela u usku vezu s ratnim zločinima i razaranjima. U Hrvatskoj je u njima poglavito 1991. uvelike sudjelovala nekadašnja zajednička Jugoslavenska narodna armija koja je većinski pristala uz Miloševića. I ta je činjenica bitno pridonijela poistovjećivanju jugoslavenstva sa srpstvom, što je postalo opće mjesto hrvatskog diskursa o Jugoslaviji.

pripada povijesti. Kako je u svojoj posljednjoj knjizi *Granice i sudbine: o jugoslavenstvu prije i poslije Jugoslavije* (2014) ustvrdio jedan od najangažiranijih (post)jugoslavenskih intelektualaca, hrvatski i bosanskohercegovački književnik i publicist Predrag Matvejević (1932–2017):

Jugoslavenska ideja bila je nekoć Južnim Slavenima putokaz u povijesti, ponekad i luč koja je sjala u tami. [...] Nosila je u sebi nadu da ćemo zajedno biti slobodniji, samostalniji i jači nego što smo bili pod tuđinom. Raspad Jugoslavije, način na koji se odigrao i posljedice koje je ostavio, potisnuo je tu ideju na rub prošlosti.²

Čovjek koji je 80-ih godina uložio nemale aktivističke napore u spašavanje Jugoslavije i suživota njezinih građana svih nacionalnosti nepune tri godine prije smrti zapisao je i sljedeće riječi: „Južnoslavenski i jugoslavenski stavovi bivali su, uz ostalo, osloncem našega razvitka, jamstvom opstanka. To više nije slučaj.“³ Međutim od takvog iskaza prožetog osjećajem poraza, gubitka, pa i stanovite gorčine donekle odudara Matvejevićeva tvrdnja da još uvijek „[p]ostoji jugoslavenstvo koje ne mora biti ni državnost ni nacionalnost, koje ne zaboravlja i ne briše zajednički dio prošlosti i povijesti u kojima su naraštaji dijelili ideje i ideale, nade i zablude, oduševljenja i razočaranja.“⁴ Želio bih naglasiti kako je upravo takvo shvaćanje jugoslavenstva zajednički nazivnik svih suvremenih promišljanja te donedavno naizgled povijesno „umirovljene“ ideje kojima je posvećen ovaj rad. No ta se promišljanja razlikuju po tome što se ne zaustavljaju na rehabilitaciji pozitivnih aspekata zajedničkog povijesnog iskustva koju zagovara Matvejević. Naime autori poput novinara i književnika Viktora Ivančića, povjesničara Vjekoslava Perice, a posebno povjesničara i publicista Dragana Markovine nastoje jugoslavenstvu udahnuti nov smisao tako što ga u svojim esejima, publicističkim tekstovima ili kolumnama koncipiraju kao subverzivnu strategiju i vrijednosnu alternativu dominantnom nacionalističkom diskursu u Hrvatskoj i u drugim zemljama bivše Jugoslavije. U svome ću izlaganju nastojati sažeti njihova idejna polazišta, i to posebno u odnosu na aktualnu stvarnost postjugoslavenskih društava te na starije oblike

² Predrag Matvejević, *Granice i sudbine: o jugoslavenstvu prije i poslije Jugoslavije* (Zagreb: VBZ, 2014), 7.

³ Matvejević, *Granice i sudbine*, 268.

⁴ Matvejević, *Granice i sudbine*, 268.

jugoslovenstva. Za početak valja podsjetiti na činjenicu da je koncepcija jugoslovenstva nastala upravo na teritoriju današnje Hrvatske, gdje je u 19. stoljeću dobila oblik nacionalno-integracijske ideologije koja je značajno obilježila formiranje moderne hrvatske nacije, kulture i znanosti.⁵ Svoj središnji status jugoslovenstvo je zadržalo i u 20. stoljeću, kada je u različitim oblicima predstavljalo službenu državnu ideologiju obiju Jugoslavija.⁶ Međutim s nestankom jugoslovenskog državnog okvira ono gubi svoju dotadašnju centralnu poziciju na tržištu ideja te postaje ili krinka za ekspanzivnu ratnu politiku (u slučaju Srbije) ili ideološki bauk, sredstvo prozivanja političkih protivnika i dežurni krivac za svekolike nedaće koje su poslije 1991. snašle Hrvatsku i druge države koje su nastale na razvalinama Jugoslavije.

Antijugoslovenski narativ pri tome je bio i do danas ostao najizraženiji u Hrvatskoj, koja čak svojim Ustavom zabranjuje mogućnost stupanja zemlje u bilo koji oblik jugoslovenskog ili balkanskog državnog saveza⁷ i u kojoj je, prema Markovini, „[z]ahvaljujući pomno uzgajanoj atmosferi [...] pozitivno govoriti o Jugoslaviji i jugoslovenstvu gotovo zabranjeno, a svakako heretično“.⁸ Te su činjenice važne za razumijevanje perifernosti pozicije s koje Markovina i drugi suvremeni hrvatski intelektualci progovaraju o jugoslovenstvu. Time što otvaraju ono što smatraju potisnutom traumom hrvatskog društva i dekonstruiraju njegove konstitutivne mitove, inzistirajući na suočavanju s prošlošću i predano se opirući prevladavajućem totalitarnom stanju uma, oni svjesno prihvaćaju nimalo bezopasnu etiketu nacionalnih izdajnika te postaju meta različitih vrsta prozivanja, prijetnji i napada.

⁵ Usp. Mirjana Gross, *Vijek i djelovanje Franje Račkoga* (Zagreb: Znanje, 2004); Mirjana Gross, „Nacionalno-integracijske ideologije u Hrvata od kraja ilirizma do stvaranja Jugoslavije,“ u *Društveni razvoj u Hrvatskoj: od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća*, ur. Mirjana Gross (Zagreb: Liber, 1981), 283–306; Petr Stehlík, *Između hrvatstva i jugoslovenstva: Bosna u hrvatskim nacionalno-integracijskim ideologijama 1832.–1878.* (Zagreb: Srednja Europa, 2015).

⁶ Usp. Sonja Biserko, ur., *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi* (Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2017); Dejan Djokić, ur., *Yugoslavism: Histories of a Failed Idea, 1918–1992* (Madison: The University of Wisconsin Press, 2003).

⁷ Ustav Republike Hrvatske od 1997. sadrži članak koji glasi: „Zabranjuje se pokretanje postupka udruživanja Republike Hrvatske u saveze s drugim državama u kojem bi udruživanje dovelo, ili moglo dovesti do obnavljanja jugoslovenskoga državnog zajedništva, odnosno neke balkanske državne sveze u bilo kojem obliku“ (Ustav Republike Hrvatske, *Narodne novine*, 85/2010, pristupljeno 18. svibnja 2019, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2010_07_85_2422.html).

⁸ Dragan Markovina, *Jugoslovenstvo poslije svega* (Zemun: MostArt, 2016 [prvo izdanje: 2015]), 26.

U svojoj karakterizaciji novog oblika jugoslavenstva koje spomenuti hrvatski intelektualci koncipiraju usredotočit ću se na stavove Dragana Markovine (*1981) koji se najtemeljitiše od svih posvetio promišljanju uloge jugoslavenstva u suvremenim postjugoslavenskim društvima. U svojim se tekstovima uvelike nadovezao na razmišljanja starijih kolega Vjekoslava Perice (*1955) i osobito Viktora Ivančića (*1960), tako da ću istovremeno detektirati mjesta na kojima je Markovina preuzeo ili razradio njihove teze i stavove. Držim kako se upravo Ivančić, jedan od osnivača i glavni urednik kulturnog satiričko-političkog tjednika *Feral Tribune* (1993–2008), najvažnijeg opozicijskog lista u Hrvatskoj 90-ih godina,⁹ može smatrati rodonačelnikom suvremene rekonceptualizacije jugoslavenstva. Kroz Ivančićeve tekstove, uređivačku politiku *Ferala* ili dugogodišnje autorovo insistiranje na tome da svoje knjige objavljuje kod jedinstvenog izdavača za cijelo srpsko-hrvatsko govorno područje (beogradske Fabrike knjiga) provlači se osebujno shvaćanje jugoslavenstva. Kao što ćemo razmotriti, njegove se temeljne odlike podudaraju s buntovničkim i slobodarskim duhom *Ferala* koji je izlazio sa znakovitim podnaslovom *Glasilu hrvatskih anarhista, heretika i protestanata*. Svoje je shvaćanje jugoslavenstva urednik tog vjerojatno međunarodno najnagrađivanijeg medijskog poduhvata u povijesti hrvatskog i (post)jugoslavenskog novinarstva¹⁰ sažeo u intervjuu koji je s njim 2015. vodio Markovina:

Jugoslavenstvo je za mene stvar emancipacije. Budući da nisam državotvorni tip, da me ne zanimaju okultne radnje poput definiranja država i granica, preuzimam to kao sasvim solidan model pružanja otpora aktualnome nasilju. Jugoslavenstvo u našim prilikama nije ništa drugo nego antinacionalizam u nešto odgovornijem izdanju. Od nekog vremena na optužbe da sam Jugoslaven odgovaram potvrdno, jer mi je zadovoljstvo kada kletve padaju u prazno. A Jugoslaven nisam po svojoj nacionalnoj pripadnosti, već po svojoj nacionalnoj nepripadnosti; za mene to nije pitanje stada, već pitanje angažmana.¹¹

⁹ Usp. Boris Pavelić, *Smijeh slobode: uvod u Feral Tribune* (Drugo, dopunjeno i likovno obogaćeno izdanje, Rijeka: Adamić, 2015).

¹⁰ Vjekoslav Perica i Mitja Velikonja, *Nebeska Jugoslavija: interakcije političkih mitologija i pop-kulture* (Beograd: Biblioteka XX vek, 2012), 235.

¹¹ Viktor Ivančić, „Viktor Ivančić – podizanje spomenika Feralu bilo bi strašno,“ intervju vodio Dragan Markovina, *Novi plamen*, 25. veljače 2015, pristupljeno 18. svibnja 2019, <https://noviplamen.wordpress.com/2015/02/25/viktor-ivancic-podizanje-spomenika-feralu-bilo-bi-strasno>.

Kako dakle Ivančić doživljava jugoslovenstvo i koje njegove elemente ističe? Kao prvo, naglašava njegov emancipacijski potencijal u odnosu na aktualnu stvarnost čije dominantne narative doživljava kao nasilje nad slobodnomislećim pojedincem. Kao drugo, Ivančićevo izrazito kritičko pozicioniranje prema stvarnosti postjugoslovenskih društava proizlazi iz otpora nacionalizmu s njegovim državotvornim mitovima, odnosno onomu što doživljava kao prevladavajući javni diskurs koji stremi jednodušju i brisanju prava na bilo kakvu vrstu različitosti. Samu bit suvremenog jugoslovenstva, ukratko, poistovjećuje s antinacionalizmom, odnosno, preciznije rečeno, s antinacionalističkim angažmanom. Upravo osobnu angažiranost možemo nazvati trećom ključnom sastavnicom Ivančićeva jugoslovenstva, s time da kao ogleđan primjer takvog angažmana navodi svoje pristajanje na optužbe da je Jugosloven. Međutim u Ivančićevu prihvaćanju etikete Jugoslovena, koju hrvatski nacionalisti doživljavaju kao najpogrdniju psovku i najučinkovitije oružje za diskvalifikaciju protivnika, krije se izrazito subverzivna potka koja narušava osnovne koordinate nacionalističkog svjetonazora njegovih difamatora. Naime Ivančić naglašava kako nije Jugosloven u nacionalnom smislu riječi, nego „po svojoj nacionalnoj nepripadnosti“. Upravo takvo pozicioniranje smatra iskazom odgovornog angažmana usmjerenog protiv nacionalističkog kolektivizma. S time je usko povezan četvrti bitan element Ivančićeva jugoslovenstva, koji bih nazvao izrazitom provokativnošću u odnosu na prevladavajuće stanje svijesti i konstitutivne mitove društva u kojemu djeluje.¹²

Dragan Markovina poistovjećuje se sa svim spomenutim sastavnicama Ivančićeva promišljanja te koncepcije. I on bit suvremenog jugoslovenstva smješta u antinacionalistički angažman ističući njegov emancipacijski, odnosno subverzivni potencijal u odnosu na dominantnu društvenu klimu na postjugoslovenskom prostoru. Premda mu imponira Ivančićev doživljaj jugoslovenstva kao individualnog čina otpora represivno doživljavanoj stvarnosti, Markovina suvremenom promišljanju ju-

¹² Ta se provokativnost u Ivančićevu autorskom rukopisu nerijetko manifestira u sprezi s dosjetkom. Tako je naslov svoje knjige *Jugoslavija živi vječno* (2011) skovao prema popularnoj i u Hrvatskoj općepoznatoj krilatici navijača splitskog nogometnog kluba („Hajduk živi vječno“). Provokativnost naslova dodatno pojačava uvodni tekst knjige u kojemu Ivančić u urnebesno satiričkom ključu tumači realnu plodnu suradnju kriminalnih struktura iz različitih dijelova nekadašnje SFRJ i široko rasprostranjenu praksu bijega osuđenih zločinaca u susjedne države-nasljednice. Prezentira ih naime kao dokaz o postojanju zavjere s ciljem očuvanja Jugoslavije, i to prema planu utanačenu u tajnom programskom spisu kolokvijalno nazivanom *Protokoli dinarskih mudraca* (usp. Viktor Ivančić, *Jugoslavija živi vječno: dokumentarne basne* (Beograd: Fabrika knjiga, 2011), 8–18).

goslavenstva u Hrvatskoj dodaje tri dimenzije – dijakronu, aktivističku i vizionarsko-utopijsku. To nije nimalo iznenađujuće uzmemo li u obzir da je Markovina po vokaciji povjesničar te da je donedavno bio predsjednik manje političke stranke koja ima ambiciju ponuditi alternativu iznevjerenim biračima tradicionalne hrvatske ljevice.

Nastojeći da „historiografski progovori o rezultatima jugoslavenskog iskustva“,¹³ odnosno da odgovori na pitanje „zbog čega je i kako došlo do toga da Jugoslavija u Hrvatskoj od sinonima za euforiju 1918., postane sinonim za tabu i autocenzuru 2018., u boljem slučaju, ili za psovku u gorem“,¹⁴ Markovina pronalazi historijsku podlogu i uzore za suvremeno shvaćanje jugoslavenstva. Promišljanju te koncepcije najsustavnije se posvetio u knjizi *Jugoslavenstvo poslije svega* (2015), dok je hrvatsko iskustvo s jugoslavenstvom i Jugoslavijom obradio u knjizi *Jugoslavija u Hrvatskoj (1918.–2018.) – od euforije do tabua* (2018). U oba publicistički intonirana djela nastoji prevrednovati prošlost jugoslavenstva, pri čemu ističe njegove emancipacijske, utopijske i buntovničke elemente, dok osuđuje njegove problematične manifestacije, kao što su bile od države propisivani nacionalni unitarizam ili nastojanja da se volja jednog južnoslavenskog naroda nametne ostalima pod ruhom jugoslavenstva. Istovremeno se suprotstavlja onomu što naziva falsificiranje ili prešućivanje jugoslavenskog iskustva u suvremenoj Hrvatskoj i u drugim zemljama bivše Jugoslavije. U nastojanju da razobliči hrvatski antijugoslavenski narativ i državotvorne mitove posvećuje iznimnu pažnju elaboraciji tvrdnji kao što su „prva Jugoslavija omogućila da Hrvatska uopće preživi kao nekakav jedinstveni prostor, a druga ju je zapravo i stvorila“¹⁵ ili da su „hrvatsku državnost utemeljili [...] hrvatski i jugoslavenski partizani, na čelu s Titom, a ne nikakvi tisućljetni snovi i slične tričice iz nacionalističkog imaginarija“.¹⁶ Upravo sa socijalističkom Jugoslavijom i kontekstom njezina nastanka Markovina povezuje pozitivne aspekte jugoslavenskog iskustva, koje izdvaja kao potencijalno svrhovite, odnosno inspirativne za današnje doba (međuratnu monarhističku Jugoslaviju u tom smislu drži neproduktivnom). Riječ je o antifašizmu, međuetničkoj toleranciji i suradnji, ekonomskoj i društvenoj modernizaciji te rodnoj emancipaciji.¹⁷

¹³ Dragan Markovina, *Jugoslavija u Hrvatskoj (1918.–2018.) – od euforije do tabua* (Zagreb: Fraktura, 2018), 7.

¹⁴ Markovina, *Jugoslavija u Hrvatskoj*, 14–15.

¹⁵ Markovina, *Jugoslavija u Hrvatskoj*, 14.

¹⁶ Markovina, *Jugoslavenstvo poslije svega*, 65.

¹⁷ Istodobno Markovina podvrgava kritici one strane jugoslavenskog iskustva koje su prema njegovu mišljenju prouzrokovale raspad zajedničke države, a koje i dalje bitno obilježuju društvenu i političku stvarnost na postjugoslavenskom prostoru. Takvim negativnim jugo-

Međutim ključnu ulogu u promišljanjima historijskih korijena suvremenog jugoslovenstva Markovina pripisuje jugoslovenskoj kulturi, poglavito pop-kulturnoj sceni i imaginariju kasne SFRJ. Pri tome se uvelike oslanja na teze Vjekoslava Perice iznesene u knjizi koju je taj hrvatski povjesničar napisao zajedno sa slovenskim kulturologom Mitjom Velikonjom, a čiji je naslov *Nebeska Jugoslavija: interakcije političkih mitologija i pop-kulture* (2012). Spomenuti autori u njoj zagovaraju provokativnu tezu koja glasi da socijalistička Jugoslavija usprkos opće raširenom uvjerenju nije umrla, već živi zauvijek, „jer se oko nje u međuvremenu konstruirala mitologija i to u nekim elementima krojena prema herojsko-mučeničkoj matrici kosovske mitologije, napose mita o takozvanoj ‚Nebeskoj Srbiji‘, što [joj] garantira neku vrstu besmrtnosti“.¹⁸ Prema Peričinu mišljenju u nastanku je takve „Nebeske Jugoslavije“ ključnu ulogu odigrala „urbana i obrazovana generacija rođena 1950-ih i 1960-ih“ koja je „oslobođena bremena ekonomske zaostalosti, etničkih mitova i vjerskih dogmi, zamijenila [...] puške električnim gitarama“ te „iskazala nevjerojatnu dinamiku u popularnoj kulturi i sportu, znanosti i umjetnosti i stvorila novi tip heroizma, različit od partizanskog“.¹⁹ Perica u esejiistički intoniranu

slavenskim nasljeđem Markovina smatra tendenciju prema autoritarnom načinu vladavine i partijskoj državi, koncentraciju moći u rukama povlaštene elite oportunističkog mentaliteta, propisivanje službenih istina i povijesnih narativa s težnjom jednoumlju i eliminaciji idejnih protivnika, pretjerano naglašavanje nacionalnog pitanja ili gradnju političkog legitimiteta na iskustvu rata.

¹⁸ Perica i Velikonja, *Nebeska Jugoslavija*, 8. Ovako autori u znaku polazne dosjetke elaboriraju međuodnos tih dvaju imaginarnih entiteta: „Nebeska Jugoslavija“ pojavila se kao svojevrsni izazov i alternativa toj srpskoj nacionalnoj mitologiji jer je u međuvremenu srpski nacionalizam otkrio da je svaka Jugoslavija negacija Srbije, pa se u tom djelomice slagao s hrvatskim rivalom koji je glavnim neprijateljima hrvatstva označio Srbiju i Jugoslaviju između kojih je stavio znak jednakosti. I dok bitke između ove dvije mitologije teku na zemlji u popularnoj kulturi i sajberspejsu na Internetu, ni bitke na nebesima između dvije nebeske vojske heroja-mučenika ne bi trebalo isključiti. To bi moglo izgledati otprilike ovako: s jedne strane postrojena je etnički homogena svetosavska vojska, sve brkati i kosmati Srbi sa sabljama i buzdovanima, slični onima što su 1991. srušili SFRJ a uz gusle javorove ih tako oslikali i opjevali neki kasniji stanovnici Scheveningena. Nasuprot njima postrojena je multietnička eksjugoslovenska nebeska vojska. To su partizani s ručnim bombama i šmajserima, uz njih postpartizanska generacija s električnim gitarama, košarkaškim loptama i teniskim reketima“ (Perica i Velikonja, *Nebeska Jugoslavija*, 8).

¹⁹ Perica i Velikonja, *Nebeska Jugoslavija*, 63. Perica nije prvi autor koji ističe izuzetno važnu ulogu pop-kulture kao integrativnog faktora (post)jugoslovenskog prostora. Iz djela napisanih o toj temi izdvojio bih knjigu Ante Perkovića *Sedma republika: pop kultura u YU raspadu* (2011), u kojoj taj hrvatski glazbeni kritičar i publicist zagovara intrigantnu tezu o postojanju specifične pop-kulturne republike u okviru SFRJ koja je preživjela njezin raspad: „Između Zagreba i Beograda, od šezdesetih nadalje, s posebnim zamahom u zadnjoj dekadi postojanja zajedničke države, stvaran je drugačiji zemljovid, utopijska zemlja u ko-

dijelu knjige predstavlja „provizorni herojski panteon“ tog postpartizanskog naraštaja sastavljen od istaknutih rokera, sportaša i filmaša, koji i dalje „unatoč ratovima i podjelama“ uživaju izniman ugled na cijelom postjugoslavenskom prostoru, a neki od njih i u svijetu.²⁰ Kao takvi oni „pripadaju jedinstvenoj kulturi koju je nemoguće raskomadati“, podsjećajući pak suvremenike na povijesnu šansu koja je propuštena kad ta „generacija sjajnog potencijala“ nije „dobila priliku preuzeti vodstvo zemlje“.²¹

Markovina na tragu Peričinih razmišljanja smatra kako su pripadnici tog naraštaja stvorili jedinstvenu jugoslavensku kulturu, odnosno iznimno vrijedno duhovno nasljeđe koje su nakon raspada svoje zajedničke države očuvali i nadogradili nezavisni intelektualci, antiratni aktivisti te protunacionalistički nastrojeni novinari i nakladnici na čelu s pokretačima lista i biblioteke *Feral Tribune*. Markovina drži da su upravo feralovci „kroz uređivačku politiku i izbor autora, nastojali očuvati jedinstveni jugoslavenski kulturni prostor“, što u kombinaciji s „[f]anatičn[om] odano[šću] koju je Feralova publika gajila prema vlastitim novinama, umnogome olakšava razumijevanje činjenice zašto je ideja jugoslavenstva opstala i bez državnog okvira. Koji joj u suštini i nije bio potreban. Prije će biti da joj je više štetio, no koristio“.²² Napomenimo da je opaska o štetnosti državnog okvira na tragu Ivančićeva otpora shvaćanju jugoslavenstva kao državotvornog projekta. Međutim važna je također činjenica kako Markovina u svojim tekstovima izričito navodi da ideja jugoslavenstva danas postoji isključivo u sferi kulture, i to upravo zahvaljujući generaciji pokretača *Ferala* koji su očuvali svijest o jedinstvenom jugoslavenskom kulturnom prostoru prenijevši je pripadnicima mlađih generacija umjetnika, organizatora raznih kulturnih projekata i društvenih i humanističkih znanstvenika koji nisu opterećeni državotvornim i nacionalno-romantičkim narativima te nesmetano

---

joj različite nacije i tradicije ne moraju biti problem, nego komparativna prednost. Elitna je kultura bila preblizu elitama da bi si takvo što mogla dopustiti, ali ova je bezazlena, samonikla pop sfera bila daleko od svačijih interesa. Do konca osamdesetih, u SFRJ je zaista postojala nevidljiva, sedma republika. Nadnacionalna, transteritorijalna i neograničena u dolazećim je vremenima nacije, zapišavanja teritorija i borbe za granice prošla kao čudak na vojnoj obuci. Ipak, odbila je biti nastavak rata drugim sredstvima. Izgubila je puno toga, ali ne i dostojanstvo. Disala je plitko, neko se vrijeme uvjerljivo pravila da je mrtva. I preživjela. Još uvijek prkosno pluta prema horizontu, s vodom do grla“ (Ante Perković, *Sedma republika: pop kultura u YU raspadu* (Zagreb – Beograd: Novi Liber – Službeni glasnik, 2011), 21).

²⁰ Perica i Velikonja, *Nebeska Jugoslavija*, 181.

²¹ Usp. Perica i Velikonja, *Nebeska Jugoslavija*, 63, 181, 245, 253.

²² Markovina, *Jugoslavenstvo poslije svega*, 26.

komuniciraju i surađuju s kolegama na čitavom postjugoslavenskom prostoru koji doživljavaju kao svoj. Kako navodi Markovina:

Na kraju je kod ne malog broja mlađih ljudi s ovih prostora ostala svijest o jedinstvenom jugoslavenskom kulturnom prostoru unutar kojeg su svi talentiraniji ljudi upućeni jedni na druge zbog jezika kojeg dijele i zbog zajedničkih tema i nasljeđa s kojim se trebaju suočiti. Ova vrsta svijesti daleko je od bilo kakve pomisli o stvaranju nove jedinstvene države, i to ne zbog toga što to trenutačno izgleda nemoguće, kao što jeste, nego zato što su ti ljudi odbacili fetišizaciju države i bilo kakvih nacionalnih simbola.²³

Upravo su takvi mladi i kreativni ljudi, koji većinom ne raspolažu iskustvom života u Jugoslaviji, prema Markovini nositelji suvremenog aktivnog jugoslavenstva, koje, za razliku od neproduktivne jugonostalgije starijih generacija, sadrži izražen emancipacijski potencijal u odnosu na aktualnu stvarnost. Takvo jugoslavenstvo po njegovu mišljenju ne predstavlja samo političku provokaciju, nego vodi izgradnji jedinstvenog jugoslavenskog kulturnog prostora suočavajući postjugoslavenska društva s „odgovornošću za sve ono što se događalo u ratnim devedesetim godinama i nakon njih“.²⁴ Nositelji suvremenog oblika jugoslavenstva, po Markovininu mišljenju, malobrojni su, potpuno im je strana ambicija obnavljanja Jugoslavije, koju im pripisuju nacionalisti, djeluju isključivo na polju široko shvaćene kulture i jednom će postati pokretači dubinske preobrazbe svojih matičnih društava. Ili kako izravno navodi Markovina:

[J]ugoslavenska ideja će konačno postati ono što je izvorno trebala biti. Most za povezivanje južnoslavenskih naroda, koji ih emancipira, širi im intelektualne kapacitete i tjera ih da napuštaju koncepte konzervativizma i zatvorenosti. S obzirom da je u konačnici riječ o kulturnom sukobu između modernizma i antimodernizma, jasno je tko će na kraju tu odnijeti prevagu.²⁵

Utoliko se može reći da Markovininu koncipiranje jugoslavenstva sadrži određenu vizionarsko-utopijsku dimenziju, odnosno programsku crtu koja ga izdvaja iz konteksta razmotrenih promišljanja jugoslaven-

²³ Markovina, *Jugoslavenstvo poslije svega*, 27.

²⁴ Markovina, *Jugoslavenstvo poslije svega*, 62.

²⁵ Markovina, *Jugoslavenstvo poslije svega*, 154.

stva u Hrvatskoj u 21. stoljeću približavajući ga nekadašnjem shvaćanju jugoslovenstva kao ideologije. Međutim i ono zapravo predstavlja prije svega čin subverzije usmjeren protiv prevladavajućeg nacionalističkog ideološkog diskursa u Hrvatskoj i drugim zemljama bivše Jugoslavije.

S tim u vezi valja naglasiti kako nitko od spomenutih autora ne zagovara obnavljanje jugoslavenske države. Ta se ideja u suvremenom javnom diskursu u Hrvatskoj pojavljuje isključivo kao opće mjesto u javnim nastupima i tekstovima zagriženih nacionalista koji je pomnijivo njeguju kako bi sačuvali njima nezaobilaznu figuru zakletog neprijatelja. I to po pravilu koje je prikladno sažeo Ivančić: „Što je manje Jugoslavena na popisima stanovništva, to je više Jugoslavije na usnama hrvatskih nacionalista. Što je Jugoslavija u većoj mjeri bivša, to je hrvatskim nacionalistima aktualnija i potrebnija.“²⁶ Markovina takvu opsjednutost Jugoslavijom objašnjava tako „što je hrvatski nacionalizam nesiguran u samog sebe i svoje narative“ jer su mu „glavni zagovaratelji mahom konvertirani nekadašnji komunisti ili pak ljudi miješanog jugoslovenskog porijekla“ koji se „boje bilo kakvih usporedbi s jugoslovenskim razdobljem, svjesni potpunog podbačaja samostalne Hrvatske“, pa tako i „činjenice da jugoslovenstvo jest hrvatska ideja“.²⁷

Koliko god nekome zvučale provokativno teze o postojanju „Nebeske Jugoslavije“ ili jedinstvenog jugoslovenskog kulturnog prostora, Markovina drži kako „[n]e postoji doslovno nitko ili se barem za takvoga ne zna, tko u hrvatskom javnom prostoru zagovara obnovu ili novo stvaranje jugoslovenske države, a isto vrijedi i za ostale nekadašnje jugoslovenske republike“.²⁸ Ni suvremene rekonceptualizacije jugoslovenstva u tom smislu nisu državotvorne, nego streme obnavljanju međusobnog povjerenja među ljudima na postjugoslovenskom prostoru, nepristranom sagledavanju njihove zajedničke prošlosti te njegovanju i nadograđivanju zajedničkog kulturnog nasljeđa. Kao takve one nemaju za cilj jugoslovensku političku integraciju, već prevladavanje duboke i uvelike potisnute traume koju je u mislima nekadašnjih stanovnika Jugoslavije proizveo krvav raspad njihove zajedničke države. Kako je o toj temi prilikom nedavne okrugle godišnjice osnivanja prve (1918) i druge (1943) Jugoslavije slikovito izjavio hrvatski i bosanskohercegovački književnik Miljenko Jergović, čije djelo zahvaljujući širokoj regionalnoj recepciji zapravo potvrđuje tezu o postojanju jedinstvenog

²⁶ Viktor Ivančić, „Bauk Jugoslavije,“ *Novosti*, 8. listopada 2011, pristupljeno 18. svibnja 2019, <http://arhiva.portalnovosti.com/2011/10/bauk-jugoslavije>.

²⁷ Markovina, *Jugoslavija u Hrvatskoj*, 190.

²⁸ Markovina, *Jugoslavija u Hrvatskoj*, 173.

kulturnog prostora: „[Jugoslavija] se rasprsnula kao flaša koja vam je ispala na betonski pod iz ruke. Onda su ljudi bosim nogama trčali preko te srče i ranjavali tabane po toj raspadnutoj Jugoslaviji. Zaista nikome ne pada na pamet da od te srče pravi bilo šta.“²⁹

Da zaključim: jugoslovenstvo je u Hrvatskoj prešlo put od centralno pozicionirane nacionalno-integracijske, odnosno privilegirane državne ideologije do sredstva svjesne subverzije jednog ideološkog okvira opterećenog pitanjima nacije i države. No u odnosu na svoje starije oblike zadržalo je svoj emancipacijski potencijal i utopijsku dimenziju. Lišeno državnog okvira i nacionalne mitologije jugoslovenstvo danas nalazi utočište prvenstveno u svome izvornom habitusu, to jest u sferi kulture. Smatram da bez obzira na njegovu perifernost u odnosu na suvremeni intelektualni *mainstream*, inovativno promišljanje jugoslovenstva koje u Hrvatskoj, zemlji njegova nastanka, poduzimaju Dragan Markovina, Viktor Ivančić ili Vjekoslav Perica jest vrijedan pokušaj osmišljavanja alternative identitarnoj politici koja je odavno uzela maha i izvan prostora nekadašnje Jugoslavije.

Literatura

- Biserko, Sonja, ur. *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2017.
- Djokić, Dejan, ur. *Yugoslavism: Histories of a Failed Idea, 1918–1992*. Madison: The University of Wisconsin Press, 2003.
- Gross, Mirjana. „Nacionalno-integracijske ideologije u Hrvata od kraja ilirizma do stvaranja Jugoslavije.“ U *Društveni razvoj u Hrvatskoj: od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća*, uredila Mirjana Gross, 283–306. Zagreb: Liber, 1981.
- Gross, Mirjana. *Vijek i djelovanje Franje Račkoga*. Zagreb: Znanje, 2004.
- Ivančić, Viktor. *Jugoslavija živi vječno: dokumentarne basne*. Beograd: Fabrika knjiga, 2011.
- Ivančić, Viktor. „Bauk Jugoslavije.“ *Novosti*, 8. listopada 2011. Pristupljeno 18. svibnja 2019. <http://arhiva.portalnovosti.com/2011/10/bauk-jugoslavije>.
- Ivančić, Viktor. „Viktor Ivančić – podizanje spomenika Feralu bilo bi strašno.“ Intervju vodio Dragan Markovina. *Novi plamen*, 25. veljače 2015. Pristupljeno 18. svibnja 2019. <https://noviplamen.wordpress.com/2015/02/25/viktor-ivancic-podizanje-spomenika-feralu-bilo-bi-strasno>.
- Jergović, Miljenko. „Jergović: U Jugoslaviji smo bili slobodniji nego sada.“ Intervju vodio Dragan Štavljanin. *Radio Slobodna Evropa*, 5. rujna 2018.

²⁹ Miljenko Jergović, „Jergović: U Jugoslaviji smo bili slobodniji nego sada,“ intervju vodio Dragan Štavljanin, *Radio Slobodna Evropa*, 5. rujna 2018, pristupljeno 18. svibnja 2019, <https://www.slobodnaevropa.org/a/miljenko-jergovi%C4%87-100-godina-jugoslavije/29556960.html>.

- Pristupljeno 18. svibnja 2019. <https://www.slobodnaevropa.org/a/miljenko-jergovi%C4%87-100-godina-jugoslavije/29556960.html>.
- Markovina, Dragan. *Jugoslavenstvo poslije svega*. Zemun: MostArt, 2016 [prvo izdanje: 2015].
- Markovina, Dragan. *Jugoslavija u Hrvatskoj (1918.–2018.) – od euforije do tabua*. Zagreb: Fraktura, 2018.
- Matvejević, Predrag. *Granice i sudbine: o jugoslavenstvu prije i poslije Jugoslavije*. Zagreb: VBZ, 2014.
- Pavelić, Boris. *Smijeh slobode: uvod u Feral Tribune*. Drugo, dopunjeno i likovno obogaćeno izdanje. Rijeka: Adamić, 2015.
- Perica Vjekoslav, i Mitja Velikonja. *Nebeska Jugoslavija: interakcije političkih mitologija i pop-kulture*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2012.
- Perković, Ante. *Sedma republika: pop kultura u YU raspadu*. Zagreb – Beograd: Novi Liber – Službeni glasnik, 2011.
- Stehlik, Petr. *Između hrvatstva i jugoslavenstva: Bosna u hrvatskim nacionalno-integracijskim ideologijama 1832.–1878*. Zagreb: Srednja Europa, 2015.
- Ustav Republike Hrvatske. *Narodne novine*, 85/2010. Pristupljeno 18. svibnja 2019. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2010_07_85_2422.html.

From Ideology to Subversion: Thinking about Yugoslavism in Croatia in the 21st Century

Summary: After the breakup of Yugoslavia and the “abduction” of Yugoslav name by the regime of Slobodan Milošević, it seemed that Yugoslavism is a concept solely belonging to the past. Yugoslavism lost its national-integrational role it used to have in the 19th century, as well as its privileged status of the state ideology, which it used to enjoy in both incarnations of Yugoslavia. However, at the dawn of 21st century several Croatian intellectuals – with historian and publicist Dragan Markovina at the forefront – strive to reconceive Yugoslavism. The aim of the paper is to present and contextualize their deliberations on Yugoslavism as a subversive strategy and a value alternative to the dominant cultural model in Croatia and the other countries of the former Yugoslavia.

Keywords: Yugoslavism, Dragan Markovina, Viktor Ivančić, Vjekoslav Perica, *Feral Tribune*